

навч. посібник для соц. п-гів та практ. п-гів освітніх закладів / за ред. О. М. Полякової. – Суми : Університетська книга, 2009. – 346 с.

5. Воспитание трудного ребенка. Дети с девиантным поведением : учеб.- метод. пособие / М. И. Рожков [и др.] ; ред. М. И. Рожков. – М. : Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС : ИМПЭ им. А.С.Грибоедова, 2001. – 239 с.

The peculiarities of the personality development of intractable teenagers have been considered in the article. Special aspects of education and intractable teenagers' responsibility formation theoretically have been analyzed. Also, groups of intractable teenagers according to the causes of behavioral abnormalities have been classified.

Key words: teenager, upbringing, intractable teenagers, crisis of adolescence, responsibility.

УДК 159.922.1:373]-053.6

Брецько І. І.

доцент, кандидат психологічних наук

Маринець О. І.

**студентка магістратури спеціальності «Психологія»,
Мукачівський державний університет**

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

В статті проаналізовано поняття гендерної соціалізації підлітка, розглядаються основні закономірності формування гендерної ідентичності в онтогенезі. Теоретично розглянуто взаємозв'язок гендерного типу особистості старших підлітків і ряду компонентів спілкування з однолітками в шкільному середовищі. Описано комплексні портрети маскулінного, фемінного і андрогінності типів особистості в контексті спілкування.

Ключові слова: гендерна соціалізація, гендерний тип особистості, підліток, спілкування, ідентичність особистості, маскуліність, фемінність, андрогінність.

Процес розвитку суспільства, в ході якого відбуваються трансформації його соціальної структури, політичної та соціально-економічної сфери життя, веде за собою зміни культурних зразків. Однак нові цінності, норми і стереотипи засвоюються набагато повільніше, ніж цього вимагає практика повсякденних взаємин.

Тому протягом певного періоду може існувати протиріччя між культурними зразками, що розділяються більшістю членів суспільства, і умов, що змінилися. Прикладом такої ситуації служать традиційні гендерні стереотипи, засвоєння яких перешкоджає успішній самореалізації особистості в сучасному суспільстві [2].

Одним із соціальних інститутів, що забезпечують підготовку індивідів до життя в суспільстві, є інститут шкільної освіти. Він охоплює все підростаюче покоління, відображає зразки поведінки, які засвоюються учнями, тому вони в подальшому стають все поширенішими. Для прийняття дітьми і підлітками демократичних цінностей необхідне реформування системи освіти. Пріоритетними напрямками діяльності сучасної школи є: формування цілісної системи універсальних знань, умінь і навичок, а також досвіду самостійної діяльності та особистої відповідальності, оскільки нашому суспільству потрібні сучасно освічені, моральні, заповзятливі люди, які можуть самостійно приймати відповідальні рішення в ситуаціях вибору, прогножуючи їх можливі наслідки, здатні до співпраці, особистості, які відрізняються мобільністю, динамізмом, конструктивізмом, мають розвинене почуття відповідальності за свою країну. Досягнення цієї мети неможливо без усунення з повсякденного шкільного життя патріархальних гендерних стереотипів, які є бар'єром для розвитку в учнів самостійності, ініціативності [3].

Вивчення процесу гендерної соціалізації в школі актуально і з позиції забезпечення толерантності в соціумі. Сучасне індустріальне суспільство має більш складну соціальну структуру, ніж суспільство традиційне, тому однією з його характеристик стає мультикультуралізм. В умовах, коли традиційні стереотипи (зокрема гендерні) вважаються нормою, а невідповідна їм поведінка - девіацією, яка в більшій чи меншій мірі проявляється, рівноправне існування різних субкультур обтяжене. Тому дуже важливо розвивати толерантне ставлення до представників тої чи іншої статі, давати можливість розвиватися в тому напрямку, який обирає учень незважаючи на гендерні стереотипи.

В історії розвитку соціо-гуманітарного знання мають місце кілька підходів, що пояснюють, чому в суспільстві чоловікам і жінкам пропонуються різні соціальні ролі, якості. Довгий час домінувала концепція Ж.-Ж. Руссо, Ф. Ніцше, О. Вейнінгера, яка трактувала, що у чоловіків і жінок різне «природне призначення», яке визначається їх біологічними відмінностями. З точки зору вчених, які дотримувалися цієї позиції, всі якості, здатності виконувати певні ролі дано людині «від природи». Багато в чому схожі з цими ідеями положення структурного функціоналізму

(Т. Парсонс, Р. Бейлз) в ньому вводиться теза про раціональність сформованого поділу соціальних ролей між чоловіками і жінками і необхідності його відтворення у всіх суспільствах [1].

Представлені в науці теорії гендерної соціалізації розглядають різні механізми засвоєння гендерних уявлень:

- ідентифікація з батьком (для хлопчиків) і матір'ю (для дівчаток);
- наслідування, спостереження, підкріплене заохоченням з боку дорослих за відповідне поведження;
- формування за допомогою категоризації певної когнітивної структури - гендерної схеми, яка організовує і направляє сприйняття індивіда;
- оволодіння мовою, становлення інтелекту.

В одних теоріях більший акцент робиться на повній адаптації підлітка до культури, а в інших - на розвиток особистості і прийняття нею тільки тих норм культури, які відповідають її внутрішній природі. На наш погляд, не можна обмежуватися вивченням тільки одного з аспектів, оскільки без передачі культурних традицій не було б суспільства як соціокультурної системи, а без творчої діяльності особистості неможливо було б розвиток суспільства [1].

Питання розмежування понять «соціалізація», «виховання», «розвиток», позначенні різних видів соціалізації приділяється значна увага в працях багатьох соціологів, психологів, педагогів: В. І. Добренькова і В. Я. Нечаєва, А. В. Мудрика, І. Л. Ільчікова і Б. Л. Смирнова, А. Я. Левіна, А. І. Ковальнової, Н. Ф. Голованова, Л. Т. Демидової, і ін.

Найбільш поширеним є поділ на спрямовану (інституційну) і ненаправлену (стихійну) соціалізацію. А. В. Мудрик додає ще один проміжний тип - контрольована соціалізація (вплив на особистість в цьому випадку здійснюється не безпосередньо, а через створення умов її життєдіяльності). Інша класифікація об'єднує явну і латентну (таємну) соціалізацію.

Стосовно до засвоєння культури в системі освіти вживаються також терміни «неформальна освіта» і «суміжне навчання».

У науці існують дві точки зору на тривалість соціалізації: одні вважають, що індивід засвоює всі необхідні для існування в суспільстві норми в дитинстві, інші дотримуються думки, що цей процес триває все життя. Автор приєднується до другої точки зору, вважаючи, що основну частину інформації людина отримує в дитинстві, проте, набуваючи додаткові соціальні статуси, він співвідносить нові вимоги з уже наявними у нього уявленнями, що веде або до більшого їх закріплення, або до їх коригування. У зв'язку з цим доречно згадати про поділ на первинну, вторинну

соціалізацію і ресоціалізацію [3].

Керівники навчальних закладів, що володіють владою і авторитетом, задають напрямок функціонування і розвитку освітньої організації, проте в рамках гендерних досліджень діяльність управлінських кадрів, яка дозволяє соціалізуватися підліткам практично не вивчається: проводиться тільки гендерний аналіз педагогічного складу, приймаються рішення і розглядаються особливості професійної педагогічної кар'єри чоловіків і жінок.

Шкільні підручники є одним з важливих каналів отримання інформації про соціальні ролі жінок і чоловіків, про норми поведінки, прийнятих в суспільстві. Постійно звертаючись до навчальної літератури в процесі навчання для виконання завдань, вивчення теми, учні та учениці паралельно несвідомо засвоюють ці зразки. На відміну від впливу гендерних уявлень вчителів, які досить різноманітні, і від впливу організаційної культури школи, яке також може дещо змінюватись в залежності від навчального закладу, великий вплив підручників обумовлюється тим, що вони видаються великими тиражами і використовуються в багатьох школах [2].

Однак, незважаючи на визнану всіма важливість ролі навчальної літератури в процесі гендерної соціалізації, комплексного дослідження шкільних підручників (для всіх класів, за всіма освітніми областями) ще не проводилося.

Соціалізація підлітків в групі однолітків через спілкування, побудова близьких відносин і відносин, що задаються соціумом в рамках навчальної діяльності, багато в чому визначається гендерних компонентом ідентичності, тобто переважаючими моделями поведінки в контексті усвідомлення себе як представника певної статі. Дослідження гендерної соціалізації відкриває можливість побачити механізми зв'язку внутрішньо-особистісної і соціокультурної обумовленості поведінки в ситуаціях соціальної взаємодії, зрозуміти взаємозв'язок і суперечливість групових і особистих відносин підлітка, співвідношення персональної та соціальної ідентичності.

Підлітковий вік відзначений початковим посиленням нетерпимості до поведінки, не адекватному уявленню про статеву приналежність і формування гнучкої позиції в подальшому. Принципово важливим моментом в характеристиці гендерної соціалізації підлітка є сензитивність батьківства до формування саме цієї структури ідентичності, а отже, і наявність відкритої можливості прийняття нової моделі гендерної соціалізації, усвідомлення значущості цінностей, зовнішніх проявів, приписуваних іншій статі [2].

Незважаючи на відсутність у відношенні більшості статево-рольових стереотипів реальних підстав, багато сучасних молодих людей переконані в їх незаперечно і дотримуються правил, що нав'язуються їм традиційними уявленнями про можливості чоловіків і жінок. Велика частина статевої відмінностей не визначена біологічно, а залежить від соціокультурних чинників, а значить, моделі гендерної соціалізації набувають все більшого значення в розвитку підлітка, обмежуючи або актуалізуючи його численні, незалежні від статі здібності.

Слід зазначити, що процес гендерної соціалізації ускладнюється ще й тим, що маскуліність і фемінність можуть як збігатися, так і не збігатися з чисто біологічною ідентичністю юнаків і дівчат. Для гендерної ідентичності вирішальне значення має не емпірично фіксована статевая приналежність, а фактично виконувана соціальна роль чоловіка або жінки. Це свідчить про самостійний характер гендеру, як само соціальної (не біологічної) статі. Подібна диференціація в сучасному світі детермінується економічними, демографічними і соціальними чинниками [3].

Традиційні зразки маскуліності / фемінності в сучасних умовах багато в чому трансформувалися і продовжують динамічно розвиватися. Це створює серйозні труднощі для підлітка, який намагається інтегрувати в особистості різні соціальні ролі, зразки поведінки і риси. Підліток, вибудовуючи власну картину світу, свій новий образ Я, не обмежується пасивним засвоєнням гендерних норм і ролей, а прагне самостійно і активно осмислювати і формувати свою гендерну ідентичність, при цьому болісно переживаючи ситуації «Я не справжній чоловік» або «Я недостатньо жіночна». Підлітки оточені величезною різноманітністю ролей, пропонує безліччю референтних груп і людей. Ці ролі потрібно інтегрувати в особистісну ідентичність, а конфліктуючі моменти слід врівноважити або відкинути.

Даний процес ще більше ускладнюється або в разі наявності рольового конфлікту (наприклад, між членством в групі однолітків-хлопчиків і наявністю спільних інтересів з групою дівчат-художниць), або в разі конфлікту між значущими іншими (наприклад, між старшими братом або сестрою і романтичним партнером).

Завдання підлітка - конструювання своєї ідентичності як представника певної статі, розпізнавання і прийняття в собі індикаторів чоловічого і жіночого і включення в референтну групу [2].

Отже, говорячи про гендерну соціалізацію, не можна нехтувати біологічними чинниками статевої диференціації, а саме

особливостями функціонування нервової системи та будови певних відділів головного мозку, які визначають відмінності у поведінці та емоційних реакціях чоловіків та жінок.

Процес гендерної соціалізації особистості триває до тих пір, доки продовжується її спілкування, соціальне пізнання, соціальна активність. Зрозуміло, що в молоді роки цей процес значно інтенсивніший, ніж у старшому віці.

Для з'ясування гендерної соціалізації підлітків було проведено чимало різноманітних досліджень психолого-педагогічного спрямування, в яких вивчалось засвоєння індивідом тої чи іншої гендерної норми. Також багато чого ще й досі залишається не достатньо обґрунтованим та вивченим, що і дає нам перспективу подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко О. Гендерные аспекты психического здоровья / О. Бойко // Вопросы психологии. – 2005. – № 1. – С.110-116.
2. Горноста́й П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності / П. П. Горноста́й // Основи теорії гендеру : навч. посіб. – К. : К.І.С., 2004. – С.132-157.
3. Соціально-психологічні чинники становлення статево-рольової ідентифікації підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Н.М. Городнова; Ін-т педагогіки і психології профес. освіти АПН України. — К., 2006. – 24 с.

The article analyzes the concept of gender socialization of a teenager, examines the main regularities of the formation of gender identity in ontogenesis. Theoretically considered the relationship between the gender type of the personality of senior adolescents and a number of components of communication with peers in the school environment is theoretically considered. Described the complex portraits of masculine, feminine and androgenic types of personality in the context of communication.

Key words: gender socialization, gender identity type, teenager, communication, identity of personality, masculinity, femininity, androgyny.